

A cirkuszi akrobata és a próbára vett lovak esete

I. BEVEZETÉS

A Digestában található egy olyan, Ulpianus neve alatt fennmaradt tényállás, amelyben egy cirkuszi lovas akrobata eladó lovakat vesz át azzal, hogy kipróbálás eredményétől függően vagy visszaadja, vagy megtartja azokat. A jogeset tényállása egy próbára vételt példáz, s emellett művelődéstörténeti szempontból is érdekes lehet: bepillantást enged a rómaiak cirkuszi játékaiba.

D. 19, 5, 20 pr.

Ulpianus 32 ad ed.

Apud labeonem quaeritur, si tibi equos venales experiendos dedero, ut, si in triduo displicuissent, redderes, tuque desultor in his cucurreris et viceris, deinde emere nolueris, an sit adversus te ex vendito actio. Et puto verius esse praescriptis verbis agendum: nam inter nos hoc actum, ut experimentum gratuitum acciperes, non ut etiam certares.

Labeónál merül fel a kérdés, hogy amennyiben eladó lovakat adok át neked azzal, hogy ha nem nyerek el a tetszésed, három napon belül visszaadod őket, és te – cirkuszi lovas akrobata lévén – ezekkel a lovakkal versenyzel és nyersz, azonban nem kívánod őket megvásárolni, vajon perelhetlek-e téged az adásvétel keresetével. Én úgy gondolom, helyesebb *actio praescriptis verbis*-szel perelni: abban állapotunk meg ugyanis, hogy ingyenes kipróbálásra veszed át őket, nem pedig abban, hogy a cirkuszban versenyzel velük.

A tényállás szerint egy *desultor* – *pactum displicentiae* keretében – lovakat vett át megvételre azzal, hogy kipróbálja őket, és ha nem nyerek el tetszését (*si [...] displicuissent*), három napon belül visszaadja azokat. Ezt követően az átvett lovakkal benevezett egy cirkuszi versenyre és megnyerte annak fődíját. Ennek ellenére az eladó felé úgy nyilatkozott, hogy nem szeretné megvásárolni a lovakat. Bepelreheti-e az eladó a vevőt, és ha igen, milyen jogeszközzel?

A *pactum displicentiae* az adásvételhez potenciálisan kapcsolódó

más mellékegyezményekhez – az *in diem addictió*hoz és a *lex commissoriá*hoz – képest annyiban speciális, hogy nem az eladó, hanem a vevő érdekét szolgálja.^[1] A vevő, miután kipróbálta az árut, tetszése alapján dönthet arról, hogy visszaadja-e vagy sem. A *pactum displicentiae* továbbá abban is különbözik a másik két adásvételi mellékegyezménytől, hogy a róla szóló szövegek szóhasználatára nem teljesen egységes, s a Digestában sem rendelkezik külön titulussal, az *in diem addictió*tól és a *lex commissoriá*tól eltérően. A *pactum displicentiae* úgy tűnik, nem fejlődött önálló jogintézménnyé.^[2] Ennek oka valószínűleg az, hogy a próbára vételből származó jogviták száma – a másik két adásvételi mellékegyezményből származókéhoz képest – alacsonyabb volt, valamint *pactum displicentiae*nél inkább állatok és rabszolgák adásvétele fordul elő, míg a másik két mellékegyezményt megörökítő esetek inkább ingatlanok adásvételéről tanúskodnak.^[3]

Az Ulp. D. 19, 5, 20pr alatt megörökített jogeset maga több szempontból is különleges.

1. A vevői oldalon egy lovas akrobata, egy *desultor* áll.
2. A jogeset időutazásra hívja az olvasót, ókori és kortárs jogtudósok egész sorát összekötve.
3. A jogeset eljárási és anyagi jogkérdéseket egyaránt felvet.
4. A jogvitának látszólag nincs az emberi igazságérzettel összhangban lévő jogi megoldása.
5. A próbára vett áru *gratuitum* jellegű kipróbálása kulcsszerephez jut.

A továbbiakban az Ulp. D. 19, 5, 20pr ezen jellegzetességeit fogom azok felvetésének sorrendjében kifejtani.

II. AZ ELFELEDETT HARCOS ÉS AKROBATA: A DESULTOR

Az *ars desultoria* gyakorlói azzal kápráztatták el közönségüket a cirkuszban, hogy kettő vagy több galoppozó ló közül bemutatkozás közben egyikről a másikra ugrottak.^[4] Könnyű elképzelni, micsoda ügyességre és edzettségre volt ehhez szükség.^[5] Az írásos források és a képi ábrázolások alapján a rómaiak többnyire két lóval űzték ezt a látványportot.^[6] A *desultorok* öltözékének és az általuk viselt

[1] Peters, 1973, 83.

[2] Peters, 1973, 83f.

[3] Pókecz-Kovács, 2011, 316.

[4] Pollack s. v. *desultor* in Pauly – Wissowa, 1903, 9. Hbd 255., Bernstein, 1998, 258.

[5] Ovidius az Amoresben átvitt értelemben is használja a *desultor* kifejezést: *non mihi mille placent, non sum desultor amoris: tu mihi, siqua fides, cura perennis eris*. Nem tetszik nekem ezer, nem vagyok én a szerelem *desultora*: ha te bízol bennem, örökké gondodat viselem majd. A költő azt bizonygatja, hogy nem holmi szerelmi *desultor* ő, vagyis – ahogy ma mondanánk – nem száll virágról virágra; szeretne kedvese mellett hűven kitarítani.

[6] Pollack s. v. *desultor* in Pauly – Wissowa, 1903, 9. Hbd 256.

jellegzetes nemezkalapnak a színe bizonyos feltételezések szerint a fellépésük után következő kocsiverseny *facti*óinak színét tükrözte, s talán a porondon jelenlévő *desultorok* száma is a közelgő műsorszám versenyzőinek arányát vetítette előre.^[7] *Desultor*ként nem csak hivatásos akrobaták, hanem időnként a római lovagrend ifjú leszármazottai is felléptek^[8] – akár a cirkuszban, akár az ünnepi játékokat bevezető *pompán*. Ügyességük fitogtatása Róma katonai ütőképességét volt hivatott demonstrálni a nép előtt.^[9] Ezeknek az atlétikai ismereteknek az elsajátítása kétszeres jelentőséggel bírt: egyrészt felkészítette a hadköteles fiatal férfiakat az ellenséggel való küzdelemre, másrészt demonstrálta a közönség számára Róma ifjúságának hadi készségeit. A történetírás több helyütt tanúskodik róla, hogy az ünnepeken bemutatott akrobatikus készségeket a katonák valóban hasznosították a csatamezőn; tekintsünk át néhány erre vonatkozó példát.

Livius^[10] tudósít egy olyan esetről, amikor a római harcosok hadi sikerüket az ünnepi játékokon bemutatott manővernek köszönhatték: „Néhány római ifjú pedig, hadicéla alkalmazva a *circus*ban szokásos egyik mutatványt, elfoglalta a védőfal legalacsonyabb részét.”^[11] A történet szerint Heracleum védőfalának legalacsonyabb részét úgy vették be a római katonák, hogy több sort alkotva szorosan a fejük fölé emelték pajzsukat, „miközben az első sor egyenesen állt, a második kissé, a harmadik és negyedik még jobban meghajolt, a leghátul állók pedig még térdre is ereszkedtek, lejtős háztetőhöz hasonló ostromfedelet formáltak.” Ezt a műveletet a cirkuszban is gyakran bemutatták úgy, hogy az ostromfedél tetején két harcos ugrált és küzdött egymással olyan természetességgel, mintha szilárd talaj volna a talpuk alatt.

Görög eredetű harci taktika volt az *Αποβάτης* tevékenysége, akik menet közben leugrottak a harcokocsiról, így küzdöttek, majd futva utolérték a járművet, s visszaugrottak rá.^[12] Ez a módszer mind Görögországban, mind Rómában a látványosságok egyik versenyszámaként is meghonosodott.^[13]

Az *ars desultoriát*, vagyis az egyik lóról a másikra való szökkenés művészetét szintén gyakorolták hadi helyzetben, és nem csak a rómaiak. Livius tudósít egy olyan esetről, amikor Hasdrubal pun hadvezér seregét olyan numidiai harcosokkal erősítette meg a rómaiak ellen, akik fejenként két lóval érkeztek a csataterre: „Nem minden numidát küldött a jobbszárnyra, csupán azokat, akik két lovat szoktak magukkal vinni, s gyakran, bárhogy is tomboljon az ütközet, a fáradt

[7] Pollack s. v. *desultor* in Pauly – Wissowa, 1903, 9. Hbd 257–258.

[8] A Caesar által rendezett cirkuszi játékokon római nemesifjak is felléptek *desultor*ként. Suet. Caes. 39.

[9] Bernstein, 1998, 258.

[10] Az *ars desultoria* bemutatásához Livius történetírásából meríteni azért is hasznos, mert a történetíró ugyanabban a korban élt, amikor az Ulp. D. 19, 5, 20pr alatt található jogeset eredeti véleményezője, a korai klasszikus jogtudós Labeo.

[11] *Ivenes etiam quidam Romani ludicro circensi ad usum belli verso partem humillimam muri ceperunt*. Liv. 44, 9. Ford.: Muraközy Gyula. A további Livius-szövegek is az ő fordításában kerülnek feltüntetésre.

[12] Reisch s. v. *Αποβάτης* in Pauly – Wissowa, 1894, 2. Hbd 2814.

[13] Reisch s. v. *Αποβάτης* in Pauly – Wissowa, 1894, 2. Hbd 2814.

lóról teljes fegyverzetben a pihentre ugranak át, akárcsak a mesterlovakok, mert olyan rugalmasak, s olyan jól betanított lovaik vannak.”^[14] Ezek a numidiai *desultor* harcosok a pun sereg jobb szárnyát erősítették, s különleges ütőképességük abban állt, hogy a csata hevében, teljes fegyverzetükben a már kifáradt vagy megsérült lóról átugrottak a másik, addig nem terhelt állatra. Ehhez rendkívül magas színvonalon képzett lovakra és kiváló képességekkel megáldott, edzett harcosokra volt szükség. Ezt a harci technikát a rómaiak is alkalmazták: *Paribus equis, id est duobus, Romani utebantur in proelio, ut sudante altero transirent in siccum. Pararium aes apellabatur id, quod equitibus duplex pro binis equis dabatur.*^[15] Liviusnál látunk példát olyan gall gyalogos katonák alkalmazására is, akik fűrgeségben képesek voltak a lovakkal lépést tartani, így a csata során felugrottak az üresen maradt lóra, ha annak lovasa már elesett: „(...) tízezer főnyi gallus lovas jelent meg, s legalább annyi gyalogos, aki futásban a lovakkal is felvette a versenyt, s az elesett lovasok helyére felülve ezek lován folytatta a harcot.”^[16] Jól mutatják ezek a példák, hogy a cirkuszban bemutatott fogathajtásban és a lovas akrobataszámokban a szórakoztatás összefonódott a hadviseléssel

A *desultorok* fellépése Rómában a kocsiversenyek „kísérőjelenségének” számított, és mint ilyen, régtől fogva a cirkuszi játékok állandó műsorszámát képezte.^[17] Ahogy a következő Livius-hely mutatja, *desultorok* már akkor is gyakorlatoztak a cirkuszban, amikor még nem volt divat a világ különféle tájairól befogott állatok parádéztatása a porondon: „abban az időben ugyanis, amikor még nem lett általános az a mai túlzás, hogy a *circust* valamennyi országból összeszedett vadállatokkal töltik meg, az volt a szokás, hogy a legkülönfélébb látványosságokat vonultatták fel, hiszen ha egy versenyt rendeztek négyfogatúakkal, egyet pedig egyik lóról a másikra szökdelő lovasokkal, a két szám együtt alig tartott egy óra hosszát.”^[18] Ekkoriban a kocsiverseny és a lovas akrobaták adták a cirkuszi játékok gerincét, amellyel az volt a baj – a történetíró tudósítása szerint –, hogy egy óránál nem tartott tovább a látványosság. A fő attrakcióként szolgáló fogathajtás előtt, mintegy a hangulat fokozása céljából léptették fel a *desultorokat*, később pedig, amikor már több fogatoham követte egymást, a műsorszámok közötti szüneteket is lovas akrobaták mutatványai töltötték ki.^[19]

Az eddig elmondottakat összefoglalva: a *desultorok* Rómában olyan rátermett férfiak – hivatásos akrobaták vagy ügyességüket fitogtató lovagrendi ifjak – voltak, akik a cirkuszban vagy a nyilvános játékokat megnyitó *pompán*

[14] *Nec omnes Numidae in dextro locati cornu sed quibus desultorum in modum binos trahentibus equos inter acerrimam saepe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transultare mos erat; tanta velocitas ipsis tamque docile equorum genus est.* Liv. 23, 29.

[15] Paul. Diacon. p. 221.

[16] (...) *veniebant decem milia equitum, par numerus peditum et ipsorum iungentium cursum equis et in vicem prolapsorum equitum vacuos capientium ad pugnam equos.* Liv. 44, 26.

[17] Pollack s. v. *desultor* in Pauly – Wissowa, 1903, 9. Hbd 258.

[18] *Mos erat tum, nondum hac effusione inducta bestiis omnium gentium circum complendi, varia spectaculorum conquirere genera; nam semel quadrigis, semel desultore misso vix unius horae tempus utrumque curriculum complebat.* Liv. 44, 9.

[19] Pollack s. v. *desultor* in Pauly – Wissowa, 1903, 9. Hbd 257.

léptek fel úgy, hogy az egyik vágató ló hátáról a másikra szökkentek. E készség a szórakoztatás mellett annak demonstrálását is szolgálta, hogy a római állam katonái számára semmi sem lehetetlen.

A kultúrtörténeti háttér áttekintése után térjünk vissza a jogesetünkhöz, amelynek további különlegessége, hogy római jogtudósok időben elkülönülő generációit köti össze. Az eredetileg Labeónál felmerülő jogesetre Ulpianus reflektált egyik munkájában, s a kompilátorok innen emelték be a Digestába. Így a korai klasszikusok prokuliánus iskolájától az öt kései remekjogász egyikén át eljutunk a iustinianusi kodifikációig, sőt, még tovább, a római jog kortárs tudományos irodalmáig is: az eset időről-időre hivatkozási alapként bukkan fel, ha a *pactum displicentiaeról*, *praescriptis verbis actiókról*, vagy próbára vételről van szó. A közelmúltban önálló tanulmány is született róla Wacke professzor tollából.^[20] Véleményem szerint a jogkérdés alapjául szolgáló morális dilemma megoldhatatlansága garantálja, hogy továbbra is a kutatók által gyakran hivatkozott jogtörténeti forrásként éljen tovább.

III. ANYAGI ÉS ELJÁRÁSI JOGKÉRDÉSEK

A jogeset eljárásjogi és anyagi jogi dilemmát egyaránt felvet, melyre a szakirodalom is reflektált.^[21] A kapcsolódó szekunder jogirodalom azonban jellemzően vagy az egyik, vagy a másik vonulatra koncentrálnak.^[22]

Az eljárásjogi jogkérdés *expressis verbis* megjelenik a fragmentum szövegében: [...] *quaeritur*; [...] *an sit adversus te ex vendito actio*. Lehet-e téged az adásvétel keresetével perelni? Ezt a kérdést alább, az anyagi jogi dilemmák vizsgálata után vesszük sorra.

Az anyagi jogi természetű dilemmákat *implicite* találjuk a fragmentumban. A felmerülő kérdéseket és a rájuk adható lehetséges válasz-alternatívákat az alábbiak szerint vázolhatjuk fel:

- a) Milyen jogviszony jött létre a felek között?
 - a₁) Adásvételi szerződés még nem jött létre, pusztán az „eladó” tett egy adásvételi ajánlatot,
 - a₂) létrejött az adásvétel,
 - a_{2.1}) ám a létrejött adásvétel még nem hatályos, s hatálybalépése egy bizonytalan jövőbeli eseménytől – a kipróbáló általi tetszés kinyilvánításától – függ (ez a felfüggesztő feltétel teóriája),
 - a_{2.2}) vagy az adásvétel hatályos, és hatályvesztése egy bizonytalanjövőbeli eseménytől – a kipróbáló általi nemtetszés kinyilvánításától – függ (ez a bontó feltétel teóriája).
- b) Köthető-e a vevő általi, nemtetszés miatti visszaadás indokoláshoz vagy mércéhez?

[20] Wacke, 2002, 359–379.

[21] Az Ulp. D. 19, 5, 20pr inkább egy adott főtémához *per tangentem* kapcsolódó jogesetként jelenik meg a szakirodalomban, egy-egy említés erejéig a főszövegben vagy lábjegyzetben.

[22] Wacke professzor 2002-ben kiadott tanulmánya, mely kifejezetten erről a fragmentumról íródott, az eljárásjogi dilemmára fókuszál. Bechmann a jogügyleti tanra koncentrálna értelmezni a jogesetet. (Bechmann 1884, 233–236.)

a.) Vizsgáljuk meg először azt a teóriát, amely szerint nem jött létre adásvételi szerződés a felek között. E helyütt érdemes utalni arra, hogy bár a *contractus non existens* fogalma a modern jogi dogmatikában gyökerezik, bizonyos esetekben már a római jogtudósok is úgy vélték, egy adott ügylet nem alkalmas kontraktuális joghatások kiváltására, valamely rendkívül súlyos hiányosság okán.^[23] Véleményem szerint számot kell vetnünk azzal az eshetőséggel, hogy a D. 19, 5, 20pr alatti tényállás létre nem jött szerződést takar. Flume szerint a (klasszikus kori) próbára vétel jogi minősítésénél a fő probléma annak eldöntése, hogy valóban megkötötték-e egy szerződés, vagy szerződéskötés nélkül pusztán átadásra kerül egy áru kipróbálás céljából. Maga Flume arra az álláspontra helyezkedik, hogy a D. 19, 5, 20pr alatti jogesetben nem jött létre szerződés a felek között. Kaser szerint kérdéses, hogy létrejött-e az adásvétel, vagy csak egy kötőerővel nem bíró megállapodás áll fenn a felek között.^[24]

Az adásvétel létrejöttéhez szükséges minimális követelmények – az árban, az árban való megegyezés, valamint a felek konszenzusa^[25] – közül az áru kitűnik a fragmentum szövegéből: nem tudjuk pontosan, mennyi, de legalább 2 ló (*equos*) képezi a szerződés tárgyát. Ezzel szemben a másik esszenciális követelménynek, az árban való megegyezésnek nyoma sincs a szövegben.^[26] Többek között ez a tény szolgáltat alapot azon elgondolásnak, hogy voltaképpen egy létre sem jött szerződésről, egy *contractus non existens*ről van szó; Pókecz-Kovács szerint például a kipróbálás kikötése pont azt szolgálhatta, hogy a próbát követően a felek meg tudjanak majd állapodni a vételárban.^[27] Wacke ezt a dilemmát úgy kerüli ki, hogy leszögezi: bizonyára megállapodhattak a felek az árban, hiszen – *sine pretio nulla venditio* –, enélkül létre sem jött volna a szerződés.^[28] Magától értetődőnek tekinti, hogy *existens contractus*szal van dolgunk. Sőt, úgy spekulál, hogy olyan magas lehetett a kikötött ár, hogy a vevő még a lovak nyilvánvaló alkalmassága mellett – melyet a díjnyerés demonstrált – is úgy vélte, olcsóbban is tud számára megfelelő állatokhoz jutni.^[29]

Azzal magam is egyetértek, hogy elhamarkodott volna nemlétezőnek kikiáltani a felek közötti szerződéses viszonyt pusztán azon az alapon, hogy az árról nem szól a fragmentum szövege. Ne felejtjük el, hogy hosszú – Labeonál induló – „időutazás” után került be ez az Ulpianus fragmentum a Digestába, ráadásul

[23] A nemlétező szerződés – ha egy skálát állítunk fel a szerződések létállapotára vonatkozóan –, mint joghatás kiváltására alkalmatlan aktus az első fokon foglal helyet; ezt követi a létező, de érvénytelen, majd az érvényes, de hatálytalan, s végül a hatályos szerződés. (Siklósi, 2013, 177f.)

[24] Kaser, 1971, 581.

[25] Zulueta, 1945, 10. A felek konszenzusa, mint a szerződések létrejöttének elengedhetetlenül szükséges feltétele a legáltalánosabb jelleggel Ulpianusnál nyer megfogalmazást. (Hamza, 1983, 43.)

[26] Amennyiben a felek az adásvétel valamely lényeges elemében, például az árban nem állapodtak meg, nemlétező szerződéssel állunk szemben. (Siklósi, 2005, 6.)

[27] Pókecz-Kovács, 2011, 323.

[28] Wacke 2002, 360.

[29] Wacke, 2002, 365.

a szöveget a kompilátorok valószínűleg lerövidítették.^[30] Vegyük figyelembe azt is, hogy a tényállás szerint az ár nem vitás a felek között, így nem volt okvetlenül szükséges, hogy a példázatnak szánt jogeset szövegébe belekerüljön. Véleményem szerint – a fentiekre alapozva – az áru és az ár tekintetében létre kellett jönni a megállapodásnak a felek között.

Más alapon, de ugyanígy létre nem jött szerződésnek tekinti a tényállást Bechmann és Wieacker. Bechmann álláspontjában a próbára vétel nem formálisan önálló jogügyletként lép elénk, hanem egy névtelen reálszerződés visszavonhatatlan szerződési ajánlataként.^[31] Ezzel az önmagában egyébként elfogadható érveléssel azért nem tudok egyetérteni, mert ellentmond a római jogtudósok ránk hagyományozott elgondolásainak a próbára vételről. Emellett maga Bechmann hivatkozik rá, hogy az Intitúciókban a próbára vétel már felfüggesztő feltétellel ellátott jogügyletként szerepel, bár ő ezt az idő múlásával bekövetkező jogváltozásnak tudja be. Wieacker lakonikus tömörséggel az *emere nolueris* szövegrészre alapozza azt az álláspontját, hogy a szerződéses ajánlat létszakában vagyunk: „Nur eine Kaufofferte liegt vor: *deinde emere nolueris*.”^[32] A megadott kereset jellegéből – *actio praescriptis verbis* – kiindulva fogalmaz úgy Zimmermann, hogy még egy meg sem kötött szerződéssel állunk szemben.^[33] Beseler arra az álláspontra helyezkedik, hogy létrejött a szerződés a felek között, ennél közelebbit azonban nem mond.

A szakirodalomban uralkodó egyes vélemények után most térjünk rá arra, milyen nyelvtani fogódzókat találunk a fragmentum szövegében annak eldöntésére, hogy létrejött-e szerződés a felek között.

A fragmentum szövegében két fogódzó tűnik elérhetőnek: 1) a *tibi equos venales experiendos dedero* szövegrész, valamint 2) a *deinde emere nolueris* szövegrész.

1) Az *equos venales* a latin nyelv szerint pusztán annyit tesz, hogy „eladó lovak”. A *tibi equos venales experiendos dedero* szövegrész azt jelenti, hogy eladó lovakat adok^[34] át neked kipróbálásra – semmiképpen sem azt, hogy „eladok neked lovakat.” Így ez a megfogalmazás nem szolgáltat bizonyítékot arra, hogy már megkötött szerződésről van szó a felek között, azonban ki sem zárja azt.

2) Az *emere nolueris* szövegrész szorosán értelmezve azt sugallja, hogy egyelőre

[30] Bechmann, 1884, 234. Másutt egyenesen úgy fogalmaz Bechmann, hogy a kompilátorok tevékenysége nyomán vált homályossá a jogeset értelme („durch die Hand des Compilatoren etwas vedunkelt ist”). (Bechmann, 1884, 235.)

[31] Bechmann, 1884, 236.

[32] Wieacker, 1932, 74.

[33] Zimmermann, 1996, 740.

[34] A latin *dedero* futurum *perfectum* *activijét* a magyar nyelv nem tudja olyan árnyaltan visszaadni, ezért fordítottam (közeli jövőt kifejező) jelen idővel. Az átadás e jogügyletben a lovak átmeneti használatba adására irányult, és (egyelőre) nem arra, hogy az átvéőre szálljon át a tulajdonjog. A reménybeli vevő pusztán *precariumba* kapta a dolgokat. (Jusztinger, 2016, 78.)

az adásvételi szerződés megkötésének előszobájában állunk, s az árunak a kipróbáló általi megtartása vagy visszaadása fogja eldönteni, hogy a szerződés létrejön-e, vagy sem.^[35] Erre az álláspontra helyezkedik Bechmann. Ő úgy értelmezi az előttünk fekvő tényállást, hogy a lovak próbára való átadása a tulajdonos részéről egy visszavonhatatlan szerződéses ajánlat, s a szerződés akkor jön létre, ha a kipróbáló kifejezetten vagy hallgatólagosan elfogadja ezt az ajánlatot.^[36] Kifejezett az elfogadás, ha közli a tulajdonossal a vételi szándékát, megtartja a lovakat és kifizeti a vételárat. Ráutaló magatartással, hallgatólagosan fogadja el a szerződési ajánlatot a kipróbáló, ha három napon belül nem adja vissza a lovakat és kifizeti a vételárat. Látható, hogy a Bechmann által felvázolt struktúrában a szerződés megkötése szempontjából a reménybeli eladó szerepe meglehetősen kötött – a próbára való átadással realizálódó visszavonhatatlan szerződési ajánlat megtételére korlátozódik –, s a készülő jogügylet dinamikáját a reménybeli vevő tág mozgásteret adja. Mozgásteret három alternatívát kínál számára: I) ha az áru elnyerte tetszését, jogosult arra, hogy megtartsa a lovakat, ezzel ráutaló magatartással elfogadva a szerződéses ajánlatot; II) ha az áru nem nyerte el tetszését, de három napon belül elmulasztotta ennek kifejezését az ajánlattevő felé,^[37] akkor köteles a nemtetszés ellenére is megtartani a lovakat; III) ha az áru nem nyerte el a tetszését, akkor jogosult három napon belül visszaadni azt az eladónak. Jogesetünkben a harmadik verzió merült fel.

Az *emere nolueris* („nem akarod megvenni”) szövegrész lehet a legerősebb érv amellet, hogy nem jött létre szerződés a felek között. Véleményem szerint azonban ez a fordulat nem csak a *contractus non existens* elméletét, hanem a felfüggesztő feltétel elméletét is alátámaszthatja: értelmezhetjük úgy, hogy a kipróbáló nem kíván szerződésre lépni a lovak tulajdonosával, vagy úgy, hogy nem kívánja a közöttük létrejött szerződést (melynek hatályba lépése az ő nyilatkozatától függ) hatályba léptetni. Erre alapozva nem minősíthető bizonyossággal a tényállás.

Az egyszerűen megcáfolhatatlan és megerősíthetetlen *contractus non existens* elméletét elhagyva most térjünk rá arra, milyen nézetek fordulnak elő a jogirodalomban arra nézve, hogy bontó vagy felfüggesztő feltételről van-e szó.

a_{2.1.}- a_{2.2.}) A kérdés eldöntését nehezíti, hogy a római jogban az adásvételi szerződéshez kapcsolódó *pactum displicentiae* felfüggesztő és bontó feltétel formájában is kiköthették a felek, bár a bontó feltétel de Zulueta szerint gyakoribb megoldás volt.^[38] Zimmermann elgondolásában a felek szándéka – és

[35] Ezért itt nem beszélhetünk még eladóról és vevőről, pusztán tulajdonosról vagy próbára átadóról és kipróbálóról vagy próbára átvevőről.

[36] Bechmann, 1884, 234.

[37] A jogeset szövegéből az következik, hogy nem elég szóban jeleznie az ajánlattevőnek a nemtetszést, három napon belül a visszaadásnak is meg kell történnie: „*si in triduo displicuissent, redderes[...].*”

[38] Zulueta, 1945, 59.

az azt kifejező szóhasználat – határozta meg, hogy a próbára vétel bontó vagy felfüggesztő feltétel formájában jött-e létre.^[39]

Bontó feltétellel ellátott adásvételként értelmezi a próbára vételt Betti^[40] és Memmer.^[41] Misera ugyanerre az álláspontra helyezkedik, s elgondolása két pilléren nyugszik: a) véleménye szerint felfüggesztő feltétel esetén az *actio venditi* szóba sem jönne, valamint b) a jogeset szövegében felbukkanó *displicere* szóhasználat többnyire olyan fragmentumokban bukkan fel, amelyekben bontó feltételről van szó.^[42] Itt, a bontó feltétellel ellátott adásvétel melletti álláspontoknál érdemes Artner érvét is citálni: a fragmentumban megadott *actio praescriptis verbis* ténye egybevág azzal, hogy bontó feltételről van szó, hiszen a vevő általi bontás után kétséges lett volna az adásvételi kereset alkalmazhatósága.^[43]

Misera érvelését Wacke igyekezett megcáfolni, aki szerint felfüggesztő feltétellel kötött adásvétellel állunk szemben.^[44] Erre három fő érvet hoz fel: a) bontó feltétel esetén Ulpianus bizonyosan nem választotta volna az *actio praescriptis verbis* az *actio venditi* helyett; b) nem tartja életszerűnek továbbá, hogy a felek haladéktalanul megkötött adásvételi szerződését a vevő mégis három napon belül hatálytalaníthatja; c) végül Wacke szerint a bontó feltétel teóriája ellen szól, hogy a vevő köteles lesz kiszolgáltatni a cirkuszban nyert díjat, amely azt mutatja, hogy a veszély még nem szállt át rá, mint vevőre; így felfüggesztő feltétellel kötött szerződésről kell, hogy szó legyen, mely még nem lépett hatályba.^[45] Akármily sokszínűek és csavarosak ezek az érvek, mégsem elég meggyőzők.^[46] Flume szerint a klasszikus római jog nem ismerte a bontó feltétel intézményét, csak a felfüggesztőt, ezért az eredeti tényállás semmiképpen sem lehetett bontó feltétellel ellátott adásvétel.^[47]

Vizsgáljuk most meg a kérdést az Ulpianus által megadott kereset felől, hátha közelebb visz bennünket annak eldöntéséhez, hogy melyik típusú feltétellel

[39] Például a „*si displicuisset, inempta esset*” fordulat bontó, míg a „*si placuerit, erit tibi emptus*” megfogalmazás felfüggesztő feltételt valósított meg. A lényeg az volt, ahogy a felek az adott esetben megállapodtak (*quid actum sit*). (Zimmermann, 1996, 740.) *Nota bene*: Zimmermann az általunk elemzett jogesetre nézve (D. 19, 5, 20pr) azt állapította meg, hogy szerződés még nem jött létre, ezért nem beszélhetünk a feltétel típusáról sem.

[40] Betti, 1965, 7.

[41] Memmer, 1990, 27.

[42] Misera, 1982, 550.

[43] Artner, 2002, 180.

[44] Wacke, 2002, 368.

[45] Wacke, 2002, 374.

[46] Jobbára szubjektív megfontolásokon alapulnak, például hogy Ulpianus vajon milyen keresetet adott volna felfüggesztő, illetve bontó feltétel esetén. Ennek az érvelésnek további problematikája, hogy a szöveg hely valószínűleg interpolált, s előfordulhat, hogy az Ulpianus döntésének tűnő *actio praescriptis verbis* a kompilátorok tették a szövegbe valamely más kereset, pl. az *actio in factum* helyébe. Wieacker még azt is elképzelhetőnek tartja, hogy Ulpianus eredetileg *actio locatit* adott a lovas akrobata ellen, bár az *actio in factum*ot ő is valószínűbbnek tartja. (Wieacker, 1932, 74.) A *gratuitum* kipróbálásra apellálva bírálja Wieacker ezen elgondolását Ernst. (Ernst, 1963, 275.)

[47] Flume (1976) 327.

van dolgunk.

Ulpianus adott ugyan keresetet az eladónak a vevő ellen, de nem az adásvétel keresetét, hanem *actio praescriptis verbis*. Tudjuk, hogy *actio praescriptis verbis* semmiképpen sem a formátlan megállapodások érvényre juttatásának általános eszköze volt, hanem olyan speciális kialakítású kereseti formula, amellyel a *praetor* valamely, a szerződési típuskényszerbe nem illő tényállást mégiscsak peresíthetőséggel ruházott fel, ha úgy tartotta méltányosnak.^[48] A tény, hogy a fragmentum szövegében Ulpianus *actio praescriptis verbis* ad, jelentheti azt, hogy a szerződési ajánlat létszakában megrekedt jogviszonynak tekintette a tényállást, s mivel az adásvétel keresete erre nem volt alkalmazható, ám az „eladó” igényét mindenképpen jogvédelemben részesítésre érdemesnek tartotta, jogtechnikailag így tudta megoldani a jogvédelmet. Nem szabad azonban megállnunk ennél az eshetőségnél és úgy tekinteni rá, mint univerzális igényű megoldásra. A források ugyanis leggyakrabban akkor említik a *praescriptis verbis actiókat*, amikor egy szerződéses kapcsolatra nem illik egyik meglévő kereseti formula sem.^[49] Vagyis ennyi erővel éppúgy tekinthette Ulpianus rendhagyó adásvételi tényállásnak az esetet, mint létre nem jött szerződésnek. Emellett az is elképzelhető, hogy döntésében a korai klasszikusok két iskolájának nézeteltérése cseng vissza:^[50] míg a szabinianusok az adott szerződés keresetét szélesebb körben alkalmazták, addig a prokuliánusok leginkább csak az áru és az ár tekintetében adták meg a szerződés keresetét, az egyéb vitás tényállási elemekre nézve *in factum actiókat* biztosítottak. Továbbá újfent emlékeztetnünk kell magunkat arra a valószínűsége, hogy a jogeset szövege interpolált, s az eredeti ulpianusi véleményben nem biztos, hogy ez a kereset szerepelt.^[51] Wieacker szerint például valószínűbb, hogy *actio in factum*ot irányzott elő Ulpianus, s ezt cserélték a kompilátorok *actio praescriptis verbis*re.^[52] Bármily alapos kutatáson és tudományos alaposágú következtetéseken alapulnak is e feltételezések a jogesetben eredetileg megadott kereset mibenlétét illetően, véleményem szerint valódi jelentőséggel nem bírnak. Erre bizonyítékul a következő Paulus helyet hozom fel: *Si convenit, ut res quae venit, si intra certum tempus displicuisset, redderetur, ex empto actio est, ut sabinus putat, aut proxima empti in factum datur*; ha a felek megegyezése alapján úgy adnak el dolgokat, hogy nemtetszésük esetén bizonyos időn belül visszaadásra kerülnek, Sabinus elképzelése szerint az adásvétel keresete alkalmazható, vagy az annak mintájára képzett *in factum actio*.^[53] Paulus itt Sabinus véleményét idézi, aki *pactum displicentia*e**ből** eredő igények esetén

[48] Kranjc, 1989, 436f.

[49] Kranjc, 1989, 438.

[50] Ernst, 1963, 276.

[51] Az *actio praescriptis verbis* hagyományosan az interpoláció-gyanúsítások keresztműzében áll. (Siber, 1907, 58.) Gradenwitz szerint az Ulp. D. 19, 5, 20pr az eredője, hogy a kompilátorok az ezt követő néhány fragmentumban is *actio praescriptis verbis*re cserélték a keresetet. (Gradenwitz, 1887, 140.)

[52] Wieacker, 1932, 74.

[53] Paul. D. 18, 5, 6.

mind az adásvétel keretét, mind egy ennek mintájára kialakított *actio in factum*ot alkalmazhatónak tartott. A megadott kereset típusa tehát nem nyújt megfelelő fogódzót a tényállás jogi minősítéséhez.

Sem a fragmentum szövegének nyelvtani elemzése, sem a római jog egyéb szabályaiból való kiindulás nem adott egyértelmű választ arra, milyen jogviszony jött létre a felek között. Peters egyenesen megoldhatatlannak tartja a jogesetet a rendelkezésre álló információk hiányossága okán.^[54] Tény, hogy jogeset szövege nem ad a fent kifejtetteken túli eligazítást az előttünk fekvő tényállás precíz jogi minősítésére, s láthattuk, hogy a rendelkezésünkre álló fogódzók vizsgálata is jobbra spekulatív eredményekre, valószínűségek megfogalmazására vezet csupán. Zárjuk az erről való elmélkedést egy másik Ulpianus-fragmentummal, amely talán elbillentheti a mérleg nyelvét az egyik irányba: *Si res ita distracta sit, ut si displicuisset inempta esset, constat non esse sub condicione distractam, sed resolvi emptionem sub condicione*; ha egy dolgot úgy adnak el, hogy (a vevő) nemtetszés(e) esetén az „nem eladottá” válik, akkor nem feltételes eladásról van szó, hanem a feltétel bontja az adásvételt.^[55] Ez a szöveghely a bizonyíték rá, hogyan minősítette Ulpianus jogilag a próbára vételt: bontó feltétellel ellátott adásvételként.^[56]

A szakirodalomban nézetkülönbségek mutatkoznak nemcsak a perlés eszköze, de a perlés célja tekintetében is. *Ab ovo* három perlési cél képzelhető el:

[54] Peters (1973) 90.

[55] Ulp. D. 18, 1, 3.

[56] A C. 4, 58, 4 alatt egy telek „si displicuerit, inemptum erit” kikötéssel való adásvétele szintén bontó feltételt jelent Stanicki szerint. (Stanicki (1964) 84.) Ha a téma római jogi irodalmában uralkodó nézetkülönbségek szemet szúrtak, vessünk egy pillantást három, egymáshoz hagyományosan közel álló kontinentális jogrendszer megoldására. A német BGB szerint a próbára vétel a vevő általi elfogadáshoz, mint felfüggesztő feltételhez kötött jogügylet, s az adásvétel akkor lép hatályba, ha a vevő a kipróbálás után úgy dönt, hogy megvásárolja az árut: Bei einem Kauf auf Probe oder auf Besichtigung steht die Billigung des gekauften Gegenstandes im Belieben des Käufers. Der Kauf ist im Zweifel unter der aufschiebenden Bedingung der Billigung geschlossen. (BGB § 454 (1)) Hasonlóan szabályoz az ABGB: Der Kauf auf Probe ist unter der im Belieben des Käufers stehenden Bedingung geschlossen, daß er die Ware genehmige. Die Bedingung ist im Zweifel eine aufschiebende; der Käufer ist vor der Genehmigung an den Kauf nicht gebunden, der Verkäufer hört auf, gebunden zu sein, wenn der Käufer bis zum Ablaufe der Probezeit nicht genehmigt. (ABGB § 1080.) Ezzel szemben a magyar Polgári Törvénykönyv szóhasználatából az következik, hogy a próbára vételt olyan adásvételként értelmezi, ahol a vevő esetleges nyilatkozata bontja a hatályt, s e nyilatkozat elmaradása esetén a szerződés hatályban marad: Ha a felek az adásvételi szerződésben kikötik, hogy az adásvétel tárgyát képező dolog kipróbálása alapján a vevő meghatározott időn belül nyilatkozhat a szerződés hatályáról, a szerződés hatálya a vevő nyilatkozatától függ. Ha a vevő [...] nem nyilatkozik, a szerződés hatályban marad. Ptk. 6:229.§ (1-2)

a) a gazdagodás kiadása, b) a szerződés teljesítése (vételár), c) a kipróbálás során megvalósított használat ellenértékének megfizetése.^[57]

Wacke szerint a lótulajdonos perlési célja a cirkuszban szerzett díj kiadása kellett, hogy legyen.^[58] Ernst szerint a szerződés teljesítéséért perel a lovak tulajdonosa.^[59] Siber szerint az „eladó” akár mindhárom perlési célt kitűzhetette maga elé: egy *incerta condemnatio*val a kereseti formulában megspórolhatta a kereset elutasításának rizikóját. Így ha a bíró adásvételnek minősítette a tényállást, kötelezhette a vevőt a vételár kifizetésére, s ellenkező esetben a gazdagodás kiadását ítéelhette meg.^[60]

Az eddigieket összegezve elmondható, hogy a szakirodalom nem egységes sem az alapul szolgáló tényállás jogi minősítését, sem az eredetileg megadott kereset mibenlétét, sem az „eladó” feltételezett perlési célját illetően. Véleményem szerint a fentebb ismertetett elméletek közül akár több is igaz lehet, s kategorikus megállapításokat tenni e jogesettel kapcsolatban – a szöveg szűkszavúsága és a rendelkezésre álló információk szűkössége okán – veszélyes. Valódi célunk e jogeset értelmezésével nem a jogügylet és a feltétel bontó, ill. felfüggesztő voltának „dogmatikai diagnosztizálása” kell, hogy legyen – habár kétségtelen, hogy meg kell vizsgálni e kérdéseket is –, véleményem szerint gyümölcsözőbb azon elmélkedni, Ulpianus milyen indokok és logika alapján fejtette ki érvelését a konkrét jogvitában.^[61]

IV. AZ IGAZSÁGÉRZET HIÁBA KERESI ANYAGI JOGI TÁMASZÁT

Ha eddig, az anyagi és eljárásjogi dilemmák felgöngyöltési kísérletei során, ingoványos talajon jártunk a tudományos kijelentések megtételét illetően, most végre egy kis szigetre érkezünk; itt nem kisebb élmény vár ránk, mint annak a lehetősége, hogy Ulpianus gondolataiba betekintsünk.

[57] A lovak visszaadása semmiképpen sem lehetett perlési cél, hiszen a lótulajdonosnak az volt az érdeke, hogy eladja őket; továbbá az egész jogvita épp azért alakult ki, mert a kipróbáló vissza akarta adni a lovakat ahelyett, hogy megvette volna őket. Ezenkívül ha úgy tekintünk a tényállásra, mint szerződési ajánlatra vagy felfüggesztő feltétellel ellátott adásvételre, akkor megállja helyét az a megállapítás, hogy a tulajdonos *rei vindicatió*val egyszerűen visszakövetelhetne volna a lovakat, s nem lett volna szüksége kötelmi keresetre. (Wacke, 2002, 366.; Ernst, 1963, 278.)

[58] Wacke, 2002, 366.

[59] Ernst, 1963, 275.

[60] Siber 1928, 209., Siber, 1907, 57.

[61] Egyetértek Deli azon megközelítésével, amelyet a *lex commissoria* – mint felfüggesztő vagy bontó feltétellel ellátott adásvétel – dogmatikai azonosításával kapcsolatban fejtett ki: „az alapvető probléma nem dogmatikai természetű, a lényegi kérdés nem a szakirodalomban nagy hangsúllyal megjelenő dilemma, hogy most vajon a *lex commissoria* felfüggesztő vagy bontó feltételes adásvételnek minősült-e a római jogban, hanem az, hogy az egyes konkrét esetekben miért így vagy úgy döntöttek a rómaiak, hogy maga a döntés egy szélesebb társadalmi összefüggésbe helyezze helyesnek ítéltető-e.” (Deli, 2014, 70.) *Mutatis mutandis* igaz ez az érvelés a *pactum displicentiae*, és közelebről jelen jogesetünket körülvevő dogmatikai dilemmákra is.

Az Ulp. D. 19, 5, 20pr már első olvasatra felébreszti igazságérzetünket és természetes jogérzékünket, még mielőtt jogi ismereteink átvehetnék az irányítást gondolataink felett. Ezt a tényállásban rejlő morális konfliktus okozza.

Jogesetünk főszereplője, a vevő pozíciójában lévő *desultor* úgy állapodott meg az eladóval, hogy ha a próbára átvett lovak nem nyerik el a tetszését, három napon belül visszaadja azokat. Az eladó azért szeretné perelni a vevőt, mert az élni kíván a visszaadás lehetőségével – annak ellenére, hogy a kipróbálás tartama alatt benevezett egy cirkuszi versenyre a lovakkal és díjat nyert velük. Összefér-e a vevő általi – pusztán nemtetszés miatti! – áruvisszaadás és az a tény, hogy versenyt nyert a lovakkal a cirkuszban? Az emberi igazságérzet azt sugallja, hogy nem. A nemtetszésről szóló nyilatkozat bizonyára ellent kell, hogy mondjon a valóságnak; hiszen hogyan nem tetszhetnének a lovak a *desultornak*, ha versenyt nyert velük? A *desultor* kétszeresen is jól járt azáltal, hogy díjat nyert a lovakkal a cirkuszban: dicsőségben és anyagi javadalmazásban is részesült. Úgy is mondhatnánk, hogy egyszerre jutott eszmei és vagyoni előnyhöz. Jogkövetkezmények nélkül maradhat-e egy ilyen rosszhiszemű magatartás? Itt kiviláglik, hogy a jogkérdésünk valójában erkölcsi természetű; a *bonae fidei contractus*okban ugyanis – mint amilyen az adásvétel is volt – a feleknek úgy kellett eljárniuk, ahogy azt a *bona fides* követelményrendszere megkívánta, ti. ahogy egy tisztességes férfi (*vir bonus*) az adott helyzetben eljárna.^[62]

A kérdés megválaszolásához azt kell mérlegre tennünk, a felek közötti próbára vétel értelmében szükséges-e, hogy az áru visszaadásának legyen valamilyen objektív, vagy ahhoz közelítő, külvilágban is megjelenő alapja. Vagy legyen elég a visszaadáshoz a vevő pusztán belső – a külvilágban nem feltétlenül megmutatkozó – szubjektív értékítélete?

Objektív, a nemtetszést megalapozó ok lehetne például a lovak betegsége vagy a vevő céljaira való alkalmatlansága (pl. háttaslovat keres, de a próbára átvett állatok kocsiba vannak betanítva). A tényállás szerint azonban ennek épp az ellenkezője történik; olyan ok forog fenn, amely alkalmas arra, hogy a vevő tetszését megalapozza, ti. díjat nyer a lovakkal egy cirkuszi versenyen. Ehhez a *desultor* ügyessége mellett a lovak rátermettsége és fizikai – marmagasságban, tempóban és temperamentumban való – megfelelése egyaránt elengedhetetlen volt; ugyanúgy, ahogy a megfelelő idomításuk és kiképzésük.^[63]

A háromnapos „gondolkodási idő” megjelenése lovak adásvételére szóló szerződésben meglehetősen egyedülálló jelenség a ránk maradt források alapján. Sokkal inkább előfordult a borvételnél, ahol a vevő a három napon belül eszközölt kóstolás után visszautasíthatta a bort. Cato a *De agri culturaban*^[64] így ír: *In triduo*

[62] Hogy egy *bonus vir* hogyan járna el, arról széleskörű konszenzus volt, ezért a *bona fides* elvének alkalmazása nem vezetett jogbizonytalansághoz. A rómaiak szilárd erkölcsi felfogásában mélyen gyökerezett ez a fogalom. (Földi, 2001, 29.)

[63] Pollack s. v. *desultor* in Pauly - Wissowa (1903) 9. Hbd 258.

[64] A mű a Krisztus előtti második században íródott, s ezért korábbi, mint a Labeónál felmerülő

proxumo viri boni arbitrato degustato. Si non ita fecerit, vinum pro degustato erit. Quot dies per dominum mora fuerit, quo minus vinum degustet, totidem dies emptori procedent,^[65] vagyis három napon belül kerüljön sor a – *bonus vir* értékítéletével végrehajtott – kóstolásra, s ha a vevő ezt elmulasztaná, a kóstolást megtörténtnek kell tekinteni; amennyiben az eladó akadályozza a kóstolást, ez az idő a három naphoz hozzáadódik [s a vevőnek lehetővé teszi a kóstolást].

Borvétel esetén felfüggesztő feltétellel kötött adásvételtől van szó,^[66] s a szerződés azáltal lép hatályba, hogy a vevő a kóstolást követően elfogadó nyilatkozatot tesz. Ha a *degustatio* eredménye negatív, elállhat az adásvételtől.

Itt a források általánosságban nem tanúskodnak semmilyen objektív kritériumról, melyet a visszalépő félnek igazolnia kell elállási jogának gyakorlásához; a pusztá nemtetszés elég.^[67] Az esetlegesen megjelenő *arbitrium boni viri* kitétel Jakab szerint pusztán annyit jelent, hogy a vevő a bor kóstolásakor *vir bonus* módjára, mintegy jó gazdaként, ill. üzletemberként köteles eljárni, és így kell ítéletét meghozni afölött, hogy eláll-e az adásvételtől.^[68] A gyakorlat kialakította, hogy bizonyos szerződés-specifikus kellékhibák, pl. *acor* (túlzott savtartalom) és *mucor* (penészség) esetében biztosan jogosan el lehetett állni a borvételtől.^[69] Ezek a borra jellemző kellékhibák azonban maguktól értetődően nem alkalmazhatók a szóban forgó lóvételtre. Így ha a borvételt akarjuk segítségül hívni annak megállapításához, hogy függ-e objektív feltételtől az áru visszaadása, akkor az általános szabályra kell támaszkodnunk: amely azt mondja, hogy nem. Eszerint a pusztá, szubjektív nemtetszés indokolás és alap nélkül is megalapozza a vevő azon lehetőségét, hogy a próba után az árut visszaadja. Ezt támogatja Wacke azon – egyszerűségében nagyszerű – megállapítása, miszerint az Ulp. D. 19, 5, 20pr szövegében nincs arra utaló nyom, hogy a felek a vevő nemtetszését konkretizáló kritériumról állapodtak volna meg.^[70] Peters szerint nincs a római jog forrásaiban olyan szabály, amely előírná, hogy a vevő az áru visszaadását objektív indokolással támassza alá.^[71] Zimmermannál a *pactum displicentiae* központi eleme, hogy a vevő nem köteles indokolni a döntését.^[72]

- jogesetünk. Elképzelhetőnek tartom, hogy a felek megállapodását a szóban forgó próbára vételnél a borvételnél szokásban lévő háromnapos elállási határidő inspirálta. Ez nem jelenti azonban azt, hogy itt is elállási határidőről van szó; csak az azonos bizonyosan, hogy a rendelkezésre álló „gondolkodási idő” itt is három nap.

[65] Cato, De agri cult. 148.

[66] de Zulueta, 1945, 58.

[67] Jakab, 2009, 209. 93. lábjegyzet.

[68] Jakab, 2009, 210.

[69] Ez a folyamat a *degustatio* objektívizálásának irányába mutat, azt a szintet azonban nem éri el, hogy csak e meghatározott hibák esetén legyen biztosított az elállási jog. (Jakab, 2009, 210.)

[70] Wacke, 2002, 365.

[71] Peters, 1973, 87.

[72] Zimmermann, 1996, 739.

Az, hogy a *pactum displicentiae* esetében nem volt köteles a vevő indokolni az áru visszaadását, megkülönbözteti ezt a tényállást a *redhibitiós* klauzulával kötött adásvételtől (*si quid ita venierit, ut, nisi placuerit, intra praefinitum tempus redhibeatur*).^[73] Utóbbinál a vevő a dolog visszaadása ellenében meghatározott időn belül követelhetette a vételár visszaadását, ha az áru nem volt felelt meg azoknak a követelményeknek, amelyeknek a szerződés értelmében meg kellene felelnie. A *redhibitió*hoz a vevőnek bizonyítania kellett az áru hibáját.^[74]

Mind az *emptio ad gustum*nál, mind a *redhibitiós* adásvételnél azt láttuk, hogy az áru valamiféle hibája, ill. alkalmatlansága szükségeltetett ahhoz, hogy a vevő elállhasson a szerződéstől. Ezzel szemben a *pactum displicentiae*nél nem tudunk olyan forrást felmutatni, amely előírná, hogy a vevő objektív körülményekre alapozza a kipróbált dolog visszaadását. Véleményem szerint ezt az adásvételi mellékegyezményt kifejezetten arra a helyzetre alakította ki a szerződéses gyakorlat, amikor a vevő pusztá tetszése vagy nemtetszése dönt a jogügylet további sorsáról.

Azonban ha ez így van, akkor a lovak tulajdonosa kénytelen belenyugodni a ténybe, hogy lovait valaki az ő engedélye és hozzájárulása nélkül a megbeszéltek kereteket túllépve használta, s ebből a használatból még gazdagodása is származott. Hogy igazságos-e ez így, az igencsak kétséges. Mindenesetre úgy tűnik, a kipróbáló magatartása jogilag – a *pactum displicentiae* szabályai felől – nem támadható. Ulpianus azonban nem hagyta ennyiben ezt az erős morális vonatkozású dilemmát,^[75] és keresetet adott a kipróbáló ellen. Lássuk, milyen alapon.

V. A GRATUITUM KIPRÓBÁLÁS

Hogy miért is perelheti végül a lovak tulajdonosa a *desultort*, arra vonatkozóan Ulpianus esszenciává sűrített indokolása így hangzik: *nam inter nos hoc actum, ut experimentum gratuitum acciperes, non ut etiam certares*. Nem abban állapodtak meg a felek ugyanis, hogy a vevő fellép a látványosságokon, hanem abban, hogy ingyenesen (*gratuitum*)^[76] próbálja ki a lovakat. Első látásra kissé laza az értelmi

[73] Ulp. D. 21, 1, 31, 22. Ha valamit úgy adnak el, hogy nemtetszés esetén meghatározott időn belül visszaadják (...).

[74] Memmer, 1990, 28.

[75] Elképzelhetőnek tartom, hogy Ulpianus saját morális meggyőződésének – a lovak tulajdonosával való egyetértésének – keresett támaszt akkor, amikor érvelését az ügyben kifejtette. Láttuk ugyanis, hogy jogtechnikailag a kipróbáló magatartása valószínűleg nem volt közvetlenül támadható. Az, hogy Ulpianus személyéről alkotott elképzelésemet jogtudásán túl erkölcsi dimenziókkal gazdagítom, bár szubjektív ítélet, mégsem teljesen előzmény nélküli: a középkori irodalmár, Andreas Gryphius szomorújátékában úgy állítja elénk Papinianust, mint az állhatatos férfi, a *vir contans* megtestesülését, aki kiáll saját jogi elveiért. (P. Szabó, 2011, 159f.)

[76] Fontos itt megjegyezni, hogy az „ingyenességként” fordítható *gratuitum* kifejezés a *kipróbáló számára való ingyenességet* jelent; olyan értelemben, hogy nem gazdagodik kipróbálási tevékenység eredményeként. Ezt szegte meg a vevő azáltal, hogy benevezett a cirkuszi játékokra és díjat nyert a kipróbálásra átvett lovakkal.

összefüggés a két tagmondat között; nem egyértelmű, a cirkuszban való fellépés és az ingyenes kipróbálás miért zárják ki egymást. Pedig nagyon is racionális indok húzódik meg e szűkszavú érvelés mögött. Hogy megértsük Ulpianus gondolatmenetét, egy másik, szintén tőle származó fragmentumot kell áttanulmányoznunk, amelyben ugyanazon logika mentén építette fel érvelését, mint itt.

Ez a tényállás a D. 7, 8, 12, 4 alatt található, és kiválóan megvilágítja számunkra, miért tartotta úgy a nagy jogtudós, hogy a cirkuszi versenyen való fellépés túllépi az ingyenes kipróbálás kereteit.^[77]

D. 7, 8, 12, 4

Ulpianus 17 ad sab.

Equitii quoque legato usu videndum, ne et domare possit et ad vehendum sub iugo uti. Et si forte auriga fuit, cui usus equorum relictus est, non puto eum circensibus his usurum, quia quasi locare eos videtur: sed si testator sciens eum huius esse instituti et vitae reliquit, videtur etiam de hoc usu sensisse.

Ha egy ménes használati jogát hagyományozták, meg kell vizsgálni, hogy [a hagyományos] háziasíthat-e belőle lovakat és azokat teherhordásra használhatja-e. És ha véletlenül kocsihajtó volt, akire a használati jogot hagyták, úgy gondolom, nem használhatja őket a cirkuszi játékokon, mert az olyan volna, mintha bérbé adná; ám ha a végrendelkező az ő kiképzésének és életmódjának ismeretében hagyta rá [a ménest], úgy kell tekinteni, hogy illetően használatához hozzájárult.

Ez a jogeset alapvonalában különbözik ugyan a jelen tanulmány tárgyául szolgáló jogesettől,^[78] mégis közös bennük egy nagyon fontos, érdemi momentum: mint a *desultor* általi próbára vételnél, úgy egy ménesen fennálló használati jog esetén is úgy döntött Ulpianus, hogy a kipróbáló, ill. az *usus* jogosultja nem indulhat a lovakkal a cirkuszban. Még hozzá azért nem, mert a cirkuszi versenyen való részvétel túllépi mind a kipróbálás, mind a puszta használat kereteit. Miért van ez így? Ulpianus saját szavaival élve: a használatba kapott lovakkal a cirkuszban versenyezni olyan lenne, mint bérbé adni őket; a dolgok bérbeadása pedig könnyen beláthatóan átlépi a puszta használat kereteit. A jogtudós érvelésében úgy járt el, hogy a szóban forgó – kérdéses – tényállást párhuzamba állította egy vele logikai-

[77] Csábítóan tűnhet Ulpianusnak a D. 47, 2, 52, 20 alatt található véleményét is idehozni, ahol szintén *actio in factum* ad az ellen, aki idegen állatot használt fedezetésre a tulajdonos engedélye nélkül. Ez az eset azonban jobban megvizsgálva koncepcionális eltéréseket mutat az általunk elemzethez képest: mindenekelőtt nem szerződéses kapcsolatról van szó; továbbá itt az *animus furandi* hiánya miatt döntött Ulpianus az *actio furti* helyetti *actio in factum* mellett. (Gröschler, 2002, 276.)

[78] Az egyikben élőek közötti jogügyletről: próbára vételről, míg a másikban halál esetére szóló jogügyletről: *legatum*ról van szó; az egyikben konkrétan megjelölt lovak képezik a jogügylet tárgyát, míg a másikban egy egész ménes. Az egyikben a kipróbálás terjedelme a kérdéses, míg a másikban a használati jog terjedelme kerül fókuszba.

lag analóg esettel, amelynek a megítélése egyszerű. Ezzel a logikai bravúrral érthetővé tette, az előttünk fekvő, kérdéses tényállásra miért azt a választ adta, amit.

Megpróbálom most én is a nagy jogtudós módszerét használni, és felmutatni a párhuzamot a D. 7, 4, 12, 8. és a D. 19, 5, 20pr között: ahogy a használatba kapott lovakkal sem lehet versenyezni a cirkuszban, úgy a kipróbálásra átvett lovakkal sem. A próbára vételnél megvalósított kipróbálás ugyanis nem többre, mint pusztá használatra jogosítja fel a kipróbálót. A cirkuszi versenyen való indulás azonban gyümölcsötzetést valósít meg, mert magában hordozza a gazdagodás lehetőségét. Ennél fogva túllépi a pusztá használat kereteit, s nem számít *gratuitum* kipróbálásnak. A *desultor* ugyan pusztá kipróbálásra vette át a lovakat, ám versenyzett és díjat nyert velük a cirkuszban, ezáltal túllépte a lovak tulajdonosával kötött egyezés kereteit, s e tettéért felelnie kell a jog színe előtt.

VI. ÖSSZEFOGLALÁS

Különlegességekben gazdag jogesetünk elemzése során összefoglalva az alábbiakra bukkanunk: a D. 19, 5, 20pr *quasi* hidat képez a múlt és a jelen római joggal foglalkozó tudósai között, Labeótól Ulpianuson át egészen a kortárs szerzőkig. A fragmentumban – melynek tényállása az ember igazságérzetére erősen apellál – az *expressis verbis* felvetett eljárásjogi kérdés mellett több anyagi jogi dilemma is megbúvik. Ezek vizsgálata során arra jutottunk, hogy dogmatikailag valószínűleg egy *condicio resolutivával* ellátott próbára vételről van dolgunk, ahol a borvételnél szokásos háromnapos elállási határidő jelenik meg. Ulpianus kérészetet adna az eladónak a vevővel szemben, azonban az *emptio venditi* helyett egy *praescriptis verbis actiōt* javasol; feltehetőleg azért, mert nem az adásvétel esszenciális elemeit érinti a jogvita. Ezzel a Labeo-féle prokulianus álláspontot követi. Az eladó perlési lehetőségét úgy indokolja, hogy a cirkuszi versenyen való indulás, s még inkább a fődíj elnyerése, túllépi a vevő oldalán értendő *gratuitum* kipróbálást.

IRODALOM

- Artner, Michael (2002): *Agere praescriptis verbis. Atypische Geschäftsinhalte und klassisches Formularverfahren*. Duncker & Humblot, Berlin.
- Bechmann, August, (1884): *Der Kauf nach gemeinem Recht, II*. Andreas Deichert, Erlangen.
- Bernstein, Frank (1998): *Ludi publici. Untersuchungen zur Entstehung und Entwicklung der öffentlichen Spiele im Republikanischen Rom*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Betti, Emilio (1965): Zur Problem der Gefahrtragung bei zweiseitig verpflichtenden Vertägen. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 82. évf. 1–226.
- Deli, Gergely (2014): *Salus rei publicae. A helyes döntés kritériuma a római magánjogban*. Gondolat, Budapest.

- Ernst, Levy (1963): *Gesammelte Schriften*, II. Böhlau, Köln-Graz.
- Flume, Werner (1976): 'Aufhebungsabreden beim Kauf'. In: Medicus, D., Seiler, H. (Hg.): *Festschrift für Max Kaser zum 70. Geburtstag*. Beck, München, 309-331.
- Földi András (2001): *A jóhiszeműség és a tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*. (Bibliotheca Iuridica) Budapest.
- Gradenwitz, Otto (1887): *Interpolationen in den Pandekten*. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin.
- Gröschler, Peter (2002): *Actiones in factum. Eine Untersuchung zur Klage-Neuschöpfung im nichtvertraglichen Bereich*. Duncker & Humblot, Berlin.
- Hamza Gábor (1983): Szerződésfogalom a Mediterráneum antik jogaiban. *Jogtudományi Közlöny* 38. 43-48.
- Honsell, Heinrich. – Mayer-Maly, Theo – Selb, Walter (1987): *Römisches Recht*. Springer, Berlin.
- Jakab Éva (2004): Periculum und Praxis: Verträgliche Abreden beim Verkauf von Wein. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 121. évf. 189-232.
- Jakab Éva (2009): *Risikomanagement beim Weinverkauf. Periculum und Praxis im Imperium Romanum*. C. H. Beck, München.
- Jusztinger János (2016): Tulajdonátruházás adásvétellel az ókori Rómában az új Ptk. rendelkezéseinek tükrében *JURA*, 2. 74-83.
- Kaser, Max (1971): *Das Römische Privatrecht, Erster Abschnitt*. C. H. Beck, München.
- Kranjc, Janez, (1989): 'Die actio praescriptis verbis als Formelaufbauproblem', *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 106. évf. 434-468.
- Memmer, Michael (1990): Der „schöne Kauf“ des „guten Sklaven“. Zum Sachmängelrecht im Syrisch-römischen Rechtsbuch. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 107. évf. 1-45.
- Misera, Karlheinz (1982): Der Kauf auf Probe im klassischen römischen Recht. In: Temporini, H. -Haase, W. (Hg.): *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*. II.14. De Gruyter, Berlin-New York, 524-582.
- Peters, Frank (1973): *Die Rücktrittsvorbehalte des römischen Kaufrechts*. Böhlau, Köln-Wien.)
- Pókecz-Kovács Attila (2011): Rücktrittsvorbehalt und pactum displicentiae (Ulp.D.19.5.20pr.), *RIDA* 58. 315-338.
- P. Szabó, Béla (2011): Papinianus, a tragikus színpadi hős: „Történeti tényállások”. In: Jakab Éva (Hg.): *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*. Szeged, 157-176.
- Siber, Heinrich (1907): *Die Passivlegitimation bei der rei vindicatio*. A. Deichert, Leipzig.
- Siber, Heinrich (1928): *Römisches Recht*. Hermann Sack, Berlin.
- Siklósi Iván (2005): A nemlétező szerződések problémája a római jogban és a modern jogokban. *Acta Iuridica et Politica* Tom. 67/19. Szeged.
- Siklósi, Iván (2013): Észrevételek a szerződéskötést követően beállott körülmények jogi értékeléséhez. *Jog-Állam-Politika*, 1. 177-194.
- Stanicki, Henning (1964): *Über die Entwicklung der adilizischen Sachmängelhaftung*. G. Bauknecht, München.

- Wacke, Andreas, (2002): Dig. 19, 5, 20 pr: Ein Siegespreis auf fremden Pferden – Zur Gewinn-Ablieferungspflicht beim Kauf auf Probe. SZ 119. 359–379.
- Wieacker, Franz, (1932): *Lex commissoria. Erfüllungszwang und Widerruf im römischen Kaufrecht*. Springer, Berlin.
- Wissowa, Georg (1903): *Paulys Real-Encyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Hbd. 9, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart.
- Zimmermann, Reinhard (1996): *The Law of Obligations*. Oxford UP, Oxford.
- Zulueta, Francis de (1945): *The Roman Law of Sale*. Calderon Press, Oxford.

Kereszt tér 16.

Holdvilág utca